

5653

9047.925

S-84

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՈԹՈՐԻԿԸ

ԳՐԵՑ Տ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ

ՏԵՍԱԾՆԵՐԷՆ ~

ԼՍԱԾՆԵՐԷՆ ~

ՄՏԱԾԱԾՆԵՐԷՆ ~

ՏՊԱՐԱՆ

ՅԱՐԵՎ - ՊԱՂՏԱՍԱՐ

Գաճիկ 1929

9(47.925) ✓

S-84

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՈԹՈՐԻԿԸ

423

ԳՐԵՑ Տ. ՏՕՆԻԿԵԱՆ

ՏԵՍԱԾՆԵՐԷՆ ~

ԼՍԱԾՆԵՐԷՆ ~

ՄՏԱԾԱԾՆԵՐԷՆ ~

ՏՊԱՐԱՆ

ՅԱԲԷԹ-ՊԱՂՏԱՍԱՐ

Գահիրե 1929

27305-42

6338-57

8

2004

Աստուած վկայ մեզ կը յաղթեինք

Նքէ անձնուրաց մարդ մը ունենայինք:

ԳԱՄԱՌ ԳԱԹԻՊԱ

Վախոցայ այս գրգռիչ ճակատը փակցնելու «Յիշատակներս» վերնատառը: Գիտեմ թէ ատիկա եթէ ոչ համաշխարհային համբուռ ունեցող պետական մարդու մը՝ գէթ իր ազգին ճակատագրին վրայ կտրեւոր բոլ մը խաղացող մեծ անձնաւորութիւններու վերապահուած է, բայց ատիկա պատճառ մը չէ որ ամէն մարդ, կեանքի պայքարին մէջ, իր ստացած փորձառութիւններէն չարտայայտուի և տեսածները, լսածները և մտածածները գրի չառնէ. հոգ չէ թէ անոնք շատ քիչերու կողմէ կամ երբեք չգնահատուին:

Նս կը կարծեմ թէ մարդ որչափ ալ թերուս մնացած ըլլայ, պէտք է ըմբռնած ըլլայ սա երեք դիւաւոր պայմանները կեանքին. առաջին՝ պէտք է ապացոյց տայ թէ ինքը մարդկային ցեղին կը պատկանի, որուն հանդէպ որոշ պարտականութիւններ ունի. երկրորդ՝ պէտք է ըմբռնած ըլ-

լոյ իր պարտաւորութիւնները հանդէպ իր ազգին
և անոր օգտակար ըլլալու անհրաժեշտութիւնը .
երրորդ՝ իբրեւ օրինակելի մարդ պէտք է իր ըն-
տանիքին և անձին բարօրութեանը համար ջանք
չխնայել . այս սկզբունքները ըմբռնող մարդեր ,
հոգ չէ թէ պէտք եղած պաշարը ունեցած չըլլան ,
պէտք է արտայայտուին երբեմն իրենց կեանքի
փորձառութենէն , ընկերային և ազգային խնդիր-
ներու շուրջ , իրենց ըմբռնած ձեւով , եթէ ազգը
օգուտ մը չքաղէ տառնցմէ , Վետա մ'ալ չտեսներ :

Հետեւելով այս սկզբունքին , ես ալ իմ կար-
գիս , գաղափարը յղացայ գրի առնելու ինչ որ
սեսայ , լսեցի և մտածեցի 35 տարուան շուկայիկ
կեանքիս մէջ , մանտանդ երբոր մտածեցի թէ
տարիքս 50ը անցաւ և առջեւս կտրելիք մեծ
ճամբայ մը չմնայ : Զարմանալի խնդիր մ'ալ ա-
սիկայ , մարդ երբոր 50ը կը թեւակոխէ անմիջա-
պէս կ'զգայ և կը տեսնայ այն աշխարհը որուն
ճամբուն վրայ կը գտնուի , մինչդեռ տաիկայ այն-
չափ հեռու կը տեսնուէր մէկ տարի առաջ 49
տարեկանին . ինչո՞ւ մէկ տարի առաջ այնչափ եր-
կար երեւցող ճամբան յանկարծ կը կարճընայ մէկ
տարի վերջ , տաիկա հոգեբանական բաւական ծանր
probleme մըն է որ կը կարօտի լուրջ խորհրդա-
ծութեան և որուն բացատրութիւնը սակայն phi-
siologuesները կրնան տալ . ուրեմն ժամանակն է ,

կը կարծեմ , տպերատան կեանքի մը պիլանը պտտ-
րոտակու :

Այսպէս թէ այնպէս , խնդիրը այն է որ ինձ
վիճակած է կտրել անցնելու բաւական փշոտ ճամ-
բայ մը 1890 էն ի վեր որ ծննդավայրէս (Էվէրէկ)
Իզմիր փոխադրուած էի կեանքի տապարէզը նետ-
ուելու համար :

Առաջին քանի մը տարիները իբրեւ պաշտօ-
նեայ աշխատութենէս ետքը հաստատուած եմ իմ անձ-
նական գործերս որոնք շատ ելեւէջներէ վերջը
իբրեւ վաճառական բաւական աչքառու դիրքի
մը առնելիք կոչուած եմ Սպանիական Հիւպատո-
սարանի նախ երկրորդ և քանի մը տարի վերջն
ալ առաջին թարգմանի պաշտօնին , պտտուակալ
պաշտօն մը որ վարած եմ 1903 էն մինչեւ 1922
որու վերջ արուած է Իզմիրի ահաւոր աղէտին
հետեւող Լօզանի նոյնչափ աղէտալի դաշնագրով :

Հոս կարճ կը կապեմ անձնական կենսագրու-
թիւնս , գիտնալով որ տաիկա հանրութիւնը չը
շահագրգռեր և իրականութեան մէջ իմ նպատա-
կէս ալ հեռու է իմ գործերուս և ներքին կեանքիս
պատմականը ընել , ուստի ինչպէս որ վերը ըսի
շատ փոթորկալից և փշոտ ճամբուս վրայ ուր իմ
երեսուն և հինգ զարուհներս խամբած են , տեսայ
քաղաքական մարզին մէջ շատ բաներ որուն դժ-
բաղդաբար սրտցաւ հետեւող մը եղած էի :

Հոս պատմականը ընկել այն սեւ օրերուն որոնց մէջէն անցաւ Հայութիւնը 1890 ին մինչեւ 1922~~Ք~~ հուշատար պիտի ըլլար կրկին դանակ մը խօթել հայսւ սրտին՝ որմէ դեռ արիւն կը հոսի և արդէն օգտակարութիւն մ'ալ չունի բայց արդեօք իրաւ և արդարացի է ըսել թէ՝ Հայութիւնը յանցանք մը չունի և որ և իցէ սխալ մը չգործեց և իր Դատին ձախողումը պարզապէս Ներսիսյ խառնում-նաղանցութեանց և խաբէութեանց հետեւանք է, ահա հոս է բուն խնդիրը, որուն վրայ էս ծանրանալ կ'ըզգեմ, և որու մասին իմ անսակէաներս կը տարբերին ուրիշ շտաբէ:

Բացարձակ իրողութիւն մ'է թէ Ներսիսյ մեզ խաբեց և իր խոստումներէն ոչ մէկը չգործադրելէ զոտ ամենաքրթիթիք վայրկեանի մը մէջ մեզ լքեց և պատճառ դարձաւ Հայութեան մը-նացորդին չորս հովերուն անդատանակին թա-փառումին. բայց Ներսիսյ այս ընթացքը միթէ առաջին անգամն էր, Ներսիսյ մեզ խաբած չէ՞ր Պէրլինի վեհաժողովին մէջ, հոն 61րդ պիտակի յօդուած մը թխմելով և որուն գործադրութեանը համար 40 տարի շարունակ բառ մը իսկ չարտասանելով և որ վերջապէս յանգամ էր համխառն կոտորածներուն և կրկին այդ դէպքերուն հետեւանքով Ներսիսյ չէ՞ր որ իբր թէ բարենորոգումները պարտադրելու համար դեսպանաժողով մը կը

գումարէր և որ կը վերջանար փրկարար բարե-նորոգումները Համխառն բարեադատութեան յանձ-նելու խաղաղութիւնով. հետեւաբար 50 տարուան շրջանի մը մէջ քանիցս մեզ խաբելէ ետքը երբոր անսանք նաեւ թէ ինչ սխիւթ կեցուածք մը ունե-ցան ի աւս ահաւոր ջարդերուն, հարկ կ'սր այն-չափ վստահօրէն և ազգովին անոր գիրկը նետուե-լու և անոր արամադրելու մեր ամբողջ ուժերը՝ երբոր ընդհանուր պատերազմը ծագեցաւ:

Ասիկայ թերեւս խնդիր մըն է որ կը կարօտի լուրջ ուսումնասիրութեանց, սխալ կամ ուղիղ ըլլալը արտասանելէ առաջ, աւարկողներ կ'ան թէ ատիկայ այն թուականին հայկեցուցիչ պահանջ-ումներէն մէկն էր և որովհետեւ ազգովին խոր հաւատք մը ծնած էր թէ պատերազմը Համաձայ-նական Պետութիւններու յաջողութիւնով միայն կրնար վերջանալ մեր ազգային քաղաքականու-թիւնն ալ դէպի այն պետութիւնները հակեցնելը ճիշտ պիտի ըլլար որով մեր երազներուն իրակա-նացումը ատենց միջոցաւ միայն պիտի կրնար ապա-հովաւիլ, մանաւանդ երբոր Համաձայնական Պետու-թիւններն ալ իրենց կարգին շատ չլացուցիչ խոս-տումներ կ'ընէին մեզի այն միջոցին որ չափազանց պէտք ունէին մրջիւններու իսկ աջակցութեան, ևս կը կարծւի թէ ինչ որ ալ եղած ըլլար այն մեծ պատճառները որ մեզ ազգովին կոպեց սոյն պե-

տութիւններուն և որոնք առաջ գացին մեզ մինչև և իրենց Պապիկ Դաշնակիցը յորջորջելու առաջին օրէն իսկ, մենք պարտէինք աչքի առջև ունենալու սոյն պատգամներն, սա վերջին կէս դարու ժամանակամիջոցի մը մէջ ցոյց տուած վերաբերմունքը մեր դատին շուրջ, հետեւաբար պէտք էինք այնչափ ալ խանդավառուիլ և պարտէինք սկսկալիկօրէն ընդունէինք այն փայլուն խոստումները որոնցմով մեզ հրապուրել կ'ուզէին, սակէ դասինչո՞ւ չմտածէինք թէ Թուրքերու ճանկին մէջ երկուք ու կէս միլիոնի զանգուած մը ունէինք որոնց կեանքը մեծ վատնաբի ենթարկած պիտի ըլլայինք ինչպէս որ ալ եղաւ. միթէ մեծ հանճարի մը պէտք կար կարենալ խորհելու թէ Թուրքերը պատրուակ պիտի բռնէին ստիկայ և պատեն առիթ պիտի նշկատէին իրենց ծրագիրները գործադրութեան դնելու համար, կարծողներ կան որ եթէ նոյն ինքն մենք Թուրքերու chauvenismը հրահրող ընթացքի մը մէջ չի գտնուէնք և stricte չէզոքութիւն մը պահէինք, կրկին Թուրքերը պիտի ընէին ինչ որ ըրին, ըստ Թրքական մատչութեան պէտք էր սա սնիծեալ հայկական հարցը արմատէն մաքրել, որուն գործադրութեան համար պատեն առիթ մըն էր իրենց գծառմը Համաձայնական Պետութիւններու հետ որոնցմէ սակայն քիչ չստ ախտածանք ունէին պատերազմէն առաջ:

Հոս ճանչնալով Թրքական մատչութիւնը և այն խրամաւոր որ արդէն բացուած էր երկու ազգերու մէջ Համիտական և Իթթիհատական ջարդերով՝ կարելի չէր յուսալ որ Թուրքերը մեր չէզոքութիւնը անկեղծ ոգիով ընդունէին հետեւաբար թերեւս ճիշտ է այն կարծիքը թէ չարիքը սնիտու ստիկին էր մեզ համար, բայց ևս կրկին կը կարծեմ թէ մեր հապճեպ հակումը դէպի Համաձայնական Պետութիւնները, և մեր երիտասարդաց շուրջին օրէն վազել սնունց շարքերուն մէջ կամուռը արձանագրուիլը, և սաւնց քով այն տանուան թուրք վարիչներու մեր կուսակցութիւններէն Դաշնակցութեան արամադրութիւնը շօշափել ուղելը իդէպ պատերազմի, և անոր առած ձախող պատասխանը — որով բացայայտօրէն մեր դէպի Համաձայնական Պետութեանց հակումը բացատրուած է — բաւական զօրաւոր պատճառներ նկատուած են չարիքը վտեթացնելու համար: Թերեւս քիչ մը շրջանայեաց և պատենապաշտ քողարքականութիւն մը մեր կողմէն եթէ չյաջողեր տալով չարիքը խափոնել՝ գէթ մտաւմը մեղմացուցած կ'ըլլոր:

Այսուհանդերձ ինչ որ ալ ըլլան Թուրքերու մատի փոթիթոց ըրած պատճառաբանութիւնները և սնունց վրայ աւելցուցած սա լկալի տմբաստանութիւնը թէ Հայերը իրենց կանակէն պիտի զտրնէին և այլն, տարակոյս չկայ թէ Թուրքերը աշխարհիս

ամենամոմեծ ոճրագործները պիտի մնան : Պատմութիւնը այս մասին իր վճիռը տուած է և կարելի չէ սրբել այն սեւ տրամար որ իրենց ճակատին փակցուած է և որուն պատիժը պիտի կրեն վաղ թէ անագան . հետեւորար չարժեր իսկ անդրադառնալ , իրենց կանակին զարնելու ամբաստանութեան , տարկայ այնպիսի վրան բաց սուս մըն է որուն թուրքերն ալ հուսացած չէին , բայց ձեզմէ ով չյիշեր գայլին և գառնակին պատմութիւնը , երբոր առաջինը միաքը դրած ըլլայ կուլ տալ վերջինը լինչի կը ծառայեն անոր չարիքէն խուսափելու ջանքերը , և ըրած պաշտպանողականները . ուստի կը յորդորեմ իմ սիրելի հայրենակիցներս չը կորանցնել հաւատքը ապագային մասին , ինչ համեմատութիւններ ալ տուած ըլլայ ահաւոր չարիքը և Հայութիւնը սա քանի մը տասնեակ տարիներու ընթացքին ինչ ահաւոր փուլերու մէջէն ալ անցած ըլլայ օր մը պիտի գայ դուրս ինքզինքը վերագտած և ուռնացած , առ այդ պէտք է աչքի տալիս ունենանք անցելոյն մէջ մեզ բաղդակից եղող քանի մը ազգերու Պատմութիւնը չորս հինգ միլիոն հաշուող Յոյնութիւնը նոյն ժամանակներու , հազիւ 3 էն 4 հարիւր հազար մնացեր էին երբոր վերջնականապէս իրենց անկախութեան դրօշակը անկեցին իրենց ժայռերուն վրայ , տարկայ և սասոր նման անցքեր պարագան է գրե-

թէ բոլոր մակեդոնական ազգերուն որոնք այսօր մեծցած , ուռնացած և ինչ որ աւելի քաջալերական է վերակազմուած լուսադոյն ազգերու պատկեր մը կը պարզեն մեր աչքին տալիս :

Այս խորխուսիչ և քաջալերական տողերէն ետքը ես կ'ուզեմ մտանոնիչ ընել քանի մը խոշոր թերութիւններ որոնք դժբաղդաբար մեր Հայերուս մասնադատուելի ունակութիւններ եղած ըլլալ կը կարծուին և որոնք ստիպան շատ աւելի մահացուն քան այն բոլոր դժբաղդութիւնները որոնք մեզ քառսի մը եղերքը հասցուցեր էին . նախանձատուութիւնը , ետամորութիւնը , ինքնահաւանութիւնը և կիրքը , չարաղէտ ունակութիւններ որոնք կ'երեւայ հայ արիւնին մէջ ներարկուած միութիւն մը կը կողմեն ազգային ամէն յառաջագիւղթութիւն կասեցնելու համար . մէկ խօսքով հայ ախան է ստիկա որմէ չը ձերբադատուած փրկութիւն չկայ ոչ Հայութեան համար և ոչ ալ Հայկական Դատին համար :

Պարթեւեան օր մը Իգմիրի մէջ խօսած հոյակապ ճառերէն միոյն մէջ կը պոռար « Հայը մեծութիւն չը քաշեր , և ամէն սրբութիւն կ'այրէ և ոսնակոխ կ'ընէ իր ետը առաջ մղելու համար » որքան իրաւունք ունէր մեր անզուգական հետորը . միթէ այդպէս չեղաւ Ընդհանուր Պատերազմին և անոր յաջորդող շատ յուսալից օրերուն , հազար

առօրին անգամ մը չը պատահելիք տալիքներ ներկայացան մեր սոթին, երբ մենք գիտնայինք ցոյց տալ պէտք եղած քաղաքական հասունութիւնը, եւ գործելով մէկ ուղիւնքեամբ, մէկ իսկալով առանց մեր ուժերը ջլատելու ամեն մէկ հասուած իր ուղած ձեւով քաղելով մէկգլխեկու հակաառիկ եւ հետեւաբար զիրար չեզոքացնող գործունեութիւն մը ցոյց չիտայինք, մենք պիտի ունենայինք մեր ազգային տունը Թուրքիոյ հողերուն վրայ:

Անոնք որ հակառակեցան եւ խաչածակեցին ազգային պատուիրակութեան ջանքերը Կիլիկիոյն ազգային տուն մը չինելու մասին, մենք վերին Հայաստանը կ'ուզենք ըսելով, ցոյց տալին իրենց հետադարձութեան եւ կարողութեան չափը, մասնաւոր երբոր բաղդին մէկ խաղովը Երեսունի Հանրապետութիւնը ծնեցաւ եւ այդ բաղդին մէկ չոր խաղովն ալ այդ Հանրապետութեան ղեկը իրենց ձեռքը անցաւ, եւ կ'ամէնամ տղիւս հոս պատմականը ընելու իրիկունսնէ մինչեւ առաւելուն ժամանակամիջոցի մը հաւատար իրենց մենտալութեան տան ցոյց տուած ապիկարութիւնն եւ անհեռաւսութիւնն գլուխ գործոցներ պիտի մնան Ազգային Պատմութեան մէջ, տանց վկայ, իր վերջաւորութիւնը եւ անոր յաջորդող դէպքերը:

Կիլիկիոյն Ազգային Տուն շինուելուն հակառակողները եւ ամէն մեքենայութիւն դարձնողներն էին

տանք, գիտէք ինչու, Կիլիկիոյն եթէ Ազգ. Տուն մը չինուէր տալիս իրենց նախաձեռնութիւնով եղած պիտի չըլլար. հաւեւաբար պէտք էր ամէն սրբութիւն այրել եւ ամէն բան զոհել. պէտք էր որ կողմնակիք Հայաստանը անպատճառ իրենց գլխավորութեան տակ ըլլար. հոգ չէ թէ ան Թուրքերու յանձնուէր երկու տարի վերջ, ուրիշի գրաւող մը եւս Հայու նախաձեռն անհետադարձութեան եւ կրքոտ գործերակերպին, որուն զոհուած խնդիրներուն մեծութիւնը ընթերցողին դատողութեան կը յանձնուի:

Բացարձակ է որ մեր այդ կարգի յուսի ունակութիւնները տուն վիճի դեր մը խաղացած են եւ կը խաղան մեր ազգային ճակատագրին վրայ. օրինակի համար տէքերնուդ տալեւ բերէք մեր այսօրուան պարզած տեսարանները դատողութեան մէջ, եւ գործուած ոճիքները ժողովուրդի մը վրայ որ դեռ քորի մը կտոր չգտաւ գլուխը հանգչեցընելու համար եւ որոնք սովորին խաղք ու խաղատակ կ'ընեն մեզ տշխարհի եւ մասնաւորաբար մեզ հիւրընկալող ժողովուրդներու առջեւ: Իրաւ է որ տշխարհիս վրայ չկայ ազգ մը որ չառաւարի եւ չի տուէ այդ կարգի ունակութիւններու երեսէն, բայց բաղդատութեան եզրը դառալու համար, եւ ցոյց տալու համար թէ մեր կրած միտանքը անհամեմատ մեծ են ուրիշներէ այդ ճամբուն մէջ,

պէտք է որ խնդիրը քիչ մը ընդլայնենք և մանրակրկիտ ուսումնասիրութենէ մը անցնենք :

Մեր եսամոլութիւնը, ինքզինքնիս միշտ ուրիշներէ բարձր նկատելու հաւակնոտութիւնը, հետեւաբար մեր գաղափարներու ուրիշներէ գերադաս նկատելու յաւի ունակութիւնները, այնպիսի համեմատութիւններու հասած են մեր մէջ թէ ազգովին և թէ անձնականապէս մեզ հա կը ձգեն ամէն մարդի մէջ և պատճառ կը դառնան օտարներու մօտ մեր վարկը կտարելուն և մեզ չի սիրելնուն, իթօրի մըն է ինչպէս մեր մէջ շատեր կը կործեն թէ օտարներուն մեզ չսիրելը գործի մէջ մեր ցոյց տաւած անօրինակ ճարպիկութեան նախանձէն կը ծնի. բացարձակ սխալ կարծիք մըն ալ տարկա՝ արդիւք մեր ինքնահաւան և յստատացող նկարագրին, որմէ ուղղակի կը ծնի նոսեւ օտարներու մեզ չսիրելը : Մեր հաւակնոտ նկարագիրը և ուրիշներուն յառաջդիմութիւնները հեզմանքով դիտելու մեր ունակութիւնները այնպէս մը արմատացած են մեր մէջ որ մեզ հարիւր տարի հա ձգած են այն աղգերէն որոնց վրայ դարձու առաւելութիւններ աւելինք : Մեր ամենուրեքին արհեստասրը իր ուրոյն գաղափարը ունի և սխալ կը գտնայ իրմէ դուրս բոլոր մտածողութիւնները :

Յոյներն ալ յոռի բռն մը ունին իրենց քաղա-

քական կեանքին մէջ, իրենց ամենայեւին ձկնորսին մինչև վաճառականը, առաւելնէ մինչև իրիկուն քաղաքականութեան և երկրին վրայ կը ճառեն, որ շատ անգամ կառավարական շրջանակներու վրայ իր հակադրեցութիւնը կ'ունենայ և երկրին գործերուն կաղալուն պատճառ կը դառնայ, եթէ Յոյն ժողովուրդը գիտար ձգել իր ղեկավարներուն երկրին գործերը, թերեւս իրենց համար ներկայէն շատ աւելի յառաջագէտ վիճակ մը սպոհովում կ'ըլլար : Բայց պէտք է խոստովանիլ որ անոնց մէջ եղածը բոլորովին տարբեր է մերինէն :

Յոյները իրենց բարթիներուն հետեւող բռն մը ունին ինչ որ կ'ապացուցանէ թէ քաղաքական մարդին մէջ աւելի հասունցած են, ամէն Յոյն իր վարիչին գաղափարը իւրացուցած է և ըստ այնմ կը վիճաբանի, մինչդեռ մենք բարթի չենք ճանչնար, մեծ չենք ճանչնար, մեր անձնական գաղափարէն դուրս բոլոր եղածները կը մերժենք և յաւիտենական քննադատներ կը դառնանք, հաւաքութեան և միութեան ուժը ըմբռնած չենք, անձնականապէս աշխարհ հիացնող գալիթէներ ցոյց կուտանք, բայց երբեք հինգ հոգիի ուժը մէկգմէկ ձուլելու կարողութիւնը ցոյց չենք տար. պատճառը մէջտեղն է, որովհետեւ ամէն մէկերնիս մեր ուրոյն գաղափարները ունինք որ պէտք է անպայ-

ման տիրապետէ կտրենալ մէկտեղ գտլու համար :
Գոցէք հայ արհեստաւորին , գիմեցէք հայ ճարտա-
րապետին և ուրիշ շատ մը թէքնիսիէններու և
խօսեցէք հետեւին զործի և իրենց արհեստին վե-
րաբերալ խնդիրներու վրայ , անհշտն բացատու-
թիւնները մէկ կողմ ընելով , առ հոսարակ զգուսած
քանած դուրս պիտի ելլաք իր քովէն , իր հաւակ-
նատու թիւնները , իր չեփած մարդու ձեւերը անտա-
նելի դանախուղ համար մինչդեռ զատրներոն մէջ
ստոր բոլորովին հակառակը պիտի գտնաք , օտա-
րը իր հետեւած արհեստին քոնի նրբութիւնները
իւրացնէ , սրչափ մեծնայ և յառաջգիմէ իր ճիւ-
ղին մէջ , նոյնչափ կը խոնարհի և բարեկիրթ կը
դառնայ :

Գոցէք աշխարհահռչակ էախանի մը դուսը
զարկէք , Ֆլամարիօնէ մը անսակցութիւն մը խնդ-
րեցէք . պիտի ապշիք , հիմաք ձեզ չնորհուած
ունկնդրութեանց միջոցին այդ մարդեց ցոյց
սուած համեստութիւնը և խոնարհութիւնը ան-
նայով , մինչդեռ մեր ասկերիչ Մարկիս աղան , և
ճարտարապետ Միւսիւ Երոստողը , որ Եւրոպոս
ուսանած է և տիպիս մըն ալ ունի իր ձեռքը ,
որոնք քիչ շատ հռչակ մ'ալ հանած են , ամէն մէկը
իր հետեւած ճիւղին մէջ , չէք կրնար այլեւս հե-
տեւին խօսիլ , էախանը ոչնչութիւն մըն է իրենց
քով :

Ինչպէ՞ս պէտք է դարմանել , ի՞նչ պէտք է ը-
նել թոթափելու համար մեր յոռի ունակութիւն-
ները , որոնք մեր արիւնին ներտրկուած և մեզի
հետ նոյնացած ըլլալ կ'երեւան , և որոնք սովայն
մահացու դեր մը կը խաղան մեր տղային ճակա-
տագրին վրայ , պատճառ դառնալով մեր յետամնա-
ցութեան , ով գիտէ թերեւս օր մըն ալ կորուս-
տին և ձուլուելուն օտար հասարակութեանց մէջ .
անո հարցը որուն վրայ կ'արժէ լրջօրէն խորհրդա-
ծել :

Գորերէ իվեր մեր հետ մեծցած , և մեր բնու-
ւորութիւններուն հետ նոյնացած և սեռացած ու-
նակութիւններ , որոնք Արեւելեան տղաքէն մեզ
պատուաստուած ըլլալ կը կարծուին , մէկ օրէն միւ-
սը թոթափել մեր վրայէն , գրեթէ անկտրելին փոր-
ձել պիտի ըլլար , մանաւանդ ներկայ սերունդին
համար : Ապագայ սերունդին փրկութեան միակ
միջոցը կը խորհիմ մեր տղային դպրոցներուն
ծրագիրներուն մէջ տառջին տեղը սալ մեր դա-
ւաններուն նկարագիրը շինելու խնդիրը , կարեւոր
մէթոսներու ներմուծումը անհրաժեշտ է . խոնարհ ,
բարեկիրթ , հլու և լուրջ մարդը պատրաստելու
համար : Ընտանեկան երգիքն ալ իր մեծ դերը ու-
նի տղուն նկարագիրը շինելու մէջ , որով կ'սկսի
չարիքին արմատը . ծնողք պարտին միշտ մուցնել
սալ կիրքի , եսամոլութեան , նախանձի նշանները

որ յաճախ աղան կը ցուցադրէ դպրոց յաճախելու
տարիքէն առաջ: Խիստ հակադէմիւն մը ընտանե-
կան հորկէն սկսեալ մինչեւ դպրոցական շրջանի
աւարտումը, իր բարեբար աղգեցութիւնը պիտի
ունենայ ապագայ մարդուն նկարագրին վրայ, և
այդ կերպով եթէ մենք պիտի չյաջողինք ամբող-
ջովին թաթափել մեր վրայէն մեր բոլոր յոռի
բնաւորութիւնները՝ ես վստահ եմ թէ մեծ մա-
սումը չարիքը խափանած պիտի ըլլանք:

Առ այդ մեզ օրինակ տանենք քաղաքակրթ-
եալ ազգերը, անոնց կիրարկած մէթոտները իրենց
ապագայ սերունդը պատրաստելու մասին, մասնա-
ւորաբար հիւսիսի աղգերուն, ուսումնասիրենք
Անգլիացաց, Սկոտլանտեան ազգերուն կեանքը,
անոնց մեծութեան գաղանիքները, կ'ապշի մարդ,
եթէ քիչ մը մօտէն հետեւի տեսնելով որ այդ եր-
կիրներուն մէջ մէկ հոտ հայրենադաւ մարդ չէ
կարելի գտնալ. տախտակ պզտիկ հասակէն ջամբուած
կրթութեան և դաստիարակութեան հետեւանք է,
աւանց մէջ ալ թերուս մարդեր չառ կան, բայց ամու-
նայեալամտեղ զոնէ ստրկած է իր ծնողքէն, չդաւել
հայրենիքին դէմ, համեստ ըլլալ մարդերու հան-
դէպ, և մեծերու գաղափարներուն հետեւիլ, ահա
գաղանիքը Անգլիական ազգին արդի մեծութեան,
միթէ Անգլիացիները գէմաքրութիք սկզբունք-
ներ ընդունած չեն, չեն ճանչնա՞ր ժողովուրդի-

դի ճոյնին գերակշռութիւնը, անշուշտ այդ ճըշ-
մարտութիւնները լաւ ուսումնասիրելէ ետքը գի-
տեն նուաւ սոս անսեղիստայի ճշմարտութիւնը թէ
ազգերու մէջ փոքրամասնութիւնը այսինքն inte-
lectuelle դասակարգն է որ կը վարէ երկրի մը
ճակատագիրը, և ժողովուրդին մեծամասնութիւնը
պէտք է հետեւի փոքրամասնութեան. կարդացէք
Տօքթ. Շթօքմանի թատերական կտորը, որ աշն-
չափ հոչակ հանած է և որ մեղմէ շատերը ունկնդ-
րելու բողբը ունեցած են Արեւիկանի ներկայա-
ցումներուն մէջ, ըստ այն կտորին Տօքթ. Շթ-
թօքման ժողովուրդներու մեծամասնութիւնները
միշտ սխալ մտածող և փոքրամասնութեան ուղիւ
մտածելու գաղափարը տարածած ըլլալուն համար
չարունակ տարիներ հալածուեցաւ և քարկոծուեցաւ
Սթօքօլմի մէջ. բայց, եկաւ օր մը որ իր գաղափար-
ները յաղթահարեցին և ինքը célébrité մը դարձաւ:

Վիքթօր Հիւկօ իր նշանուոր երկրէն «Թըշ-
ուաններ»ուն մէջ նոյն սկզբունքը ցուցնող սոս
նշանուոր իօսքը ըսած է «Ժողովուրդներու մէջ
չառ լիզուններ կան որ կը իօսին բայց չառ քիչ
գլուխներ որ կը մտածեն»: Անգլիացի ժողովուր-
դը կը հետեւի իր լօրտերուն, իր վարիչներուն.
ահա թէ ինչու այդ ազգը ազգերու ամենամեծն է
և պիտի մնայ դեռ չառ դարեր, որչափ ատեն որ
իր ժողովուրդային կարգերը չապակասուն պիտի
չարունակեն ընթանալ այդ ուղիւթեամբ:

բ) Վարկն, սիրաշահիլ Սուբիոյ իշխանութիւնները լայն բանալ տալու համար իրենց դռները հայութեան առջեւ, հոն կտրենալ համախմբելու համար հայութեան մնացորդը, այդպէս ջանալ ստեղծելու զօրաւոր գաղութ մը :

Ասոր համեմուտ համար պարտինք վերջ տալ մեր երկպառակութեանց և կռուողանութեանց, կտրենալ փոխել տալու համար սուրխական իշխանութեանց կազմած ախտեր գաղափարները մեր վրայ : Օրինակը տանք թարի քաղաքացիութեան, ընկնք ինչ որ պէտք է այդ երկրին մէջ ժողովրդ-դոկանութիւն մը շահելու համար, այդպէսով թերեւ համեմունք մեր նպատակին զօրաւոր կռուութեան կեանք մը ստեղծելու այդ երկրին մէջ :

Գալով Թուրքիոյ մէջ մնացող Հայութեան, անօգուտ են այլեւս տառնց համար ազգային կեանքը պահելու ջանքերը, անոնք պարտ են մաս առ մաս մեկնիլ և հեռանալ այդ դժոխքէն, ուրիշ փըրկութիւն չկայ. այդ երկիրը դադարած է մեզ համար հեռաւոր կամ մօտաւոր նպատակներուն ծառայող վայր մը ըլլալէ, մանաւանդ երբոր ամէն օր կը տեսնանք Թուրքերու վերաբերմունքը մեր խելակնիքու հանդէպ, Թուրքերը ինչ որ ալ ըլլան ընդգրկուած ծրագիրները իրենց արդիականացման համար, նոյնը կը մնան և միեւնոյն արիւնատուշա մարդերն են մանաւանդ երբ որ խնդիրը օտար և

մտանաւորաւոր Հոյ համայնքին հետ է, բնաջնջում Հայութեան ուրիշ մտածեւեռում չունին, ուստի ամէն ջանք ընել պէտք է դատարկելու համար Թուրքիան հայութենէ :

Այս բոլորին համեմուտ համար գիտեմ թէ ինչ նիւթական զոհողութիւններու պէտք կայ որուն տղբիւրը ցամքած է դժբախդաբար դրուած ըլլալ Հայութեան մեծագոյն մասին ենդարկուած խուրաւխտ Վիճակը, որով չէ կտրելի սպասել տառնց աջակցութեան. բայց անդին ունինք քանի մը տառնակ միլիոնաւոր հայեր աշխարհի չորս ծայրերուն վրայ, որոնցմէ հազիւ թէ մի քանին իրենցմէ սպասուած աջակցութիւնը բերած են ազգին. մինչդեռ անդին իրենց ձիարշաւի և այլ դարբիաներուն համար միլիոններ կը ծախսեն անոնք, այդ կարգի մեծահարուստներու մօտ ըլլալիք ջանք մը իրենց բարեկամեցողութիւնը արթնցնելու համար կրնայ իր բարերար արդիւնքը տալ :

Ասկէ զատ ինչո՞ւ վարանիլ և տատաւիլ վաճառելու համար մաս մը հարստութիւնը երուտողեմի վանդին, ազգին այնչափ անհրաժեշտ պէտքին գործածելու համար, կտրելի է երեւակայել այդ բանին համար իրաւական արդելք մը երբոր ազգը միահամուռ կերպով սրոյնում ապա այդ վաճառման, չեմ գիտէր թէ ի՞նչ առթիւ գործածուելու համար կը դիպուին վաճակին գանձատուն մէջ հարստութիւն-

ներ որոնք անշուտ ստանանուած չեն բոլորներու տակ
փճանալու համար երբոր ազգը բացառիկ պատու-
հարներու բերամբը պէտք ունի գտնէ անոնց մէկ
մասին :

Ուստի ալ հերիք է որչափ որ լացինք և ող-
բացինք մեր անխտիրինն լի կորուսներուն մասին ,
ժամանակը եկած կը կարծեմ գերագոյն ճիգ մը ը-
նելու մեր ամբողջ կորուլը ամփոփելով գործի լրծ-
ուելու համար , տար հակառակը ամօթ մը պիտի
ըլլար ամբողջ հայութեան ճակատին :

— ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ —

Հոս կ'արտասուիմ իմի ամփոփած քլլալու հա-
մար յօդուածներես մի բանին որոնք ժամանակին
հրատարակուած են քերքերու մեջ :

Իզմիրի ահաւոր կրակէն տպահովողըական ըն-
կերութեանց վեհաժողովը չլճարելուն և այդ առթիւ
Լոնտոնի մէջ տեղի ունեցած դատաւարութեան և
արուած անիրաւ վճիռին առթիւ գրուած յօդուածս
հրատարակուած Journal du Caireի 1925 Յուն-
վար 14 թիւով XXVI No. 11 :

L'incendie de Smyrne

*Un negoeiant de Smyrne actuellement
au Caire nous adressa la lettre suivante, que
nous publions à titre documentaire.*

Monsieur le rédacteur.

Tout le monde se souvient du grand sinistre
qui a été la cause du desastre de milliers de
familles qui n'attendent que par un jugement
équitable la reconnaissance de leur droits par
les Compagnies d'assurances.

Malheureusement les dernières nouvelles de
Londres à ce sujet sont très décourageantes, à
la suite d'un jugement prononcé par le tribu-

nal de Commerce de Londres, appuyant les ar-
guments des compagnies d'assurances. Celles-ci
prétendent attribuer ce sinistre à un état de
guerre, conformément à une clause speciale sti-
pulée dans les polices d'assurances qui les dé-
gage aussi du paiement des montants dus.

En effet les assurés ne peuvent pas nier
l'existence des deux clauses suivantes dans leurs
polices :

1° En cas d'incendie provoqué par une guerre

2° En cas d'émeute qui est cause d'un in-
cendie.

Dans ces deux cas, les compagnies d'assu-
rance se considèrent dégagées de leurs engage-
ments.

Ils s'agit maintenant de savoir si l'incendie
de Symrne serait attribuable à un de ces deux cas.

1° Nous comprenons par incendie occasionné
par la guerre. Celui qui est provoqué dans une
ville à la suite de combats.

2° Nous comprenons par incendie d'émeute
une rixe générale éclatant entre différent par-
tis, ou un soulèvement populaire contre les au-
torités et provoquant un incendie.

Me trouvant à Symrne lors des événements
et témoin oculaire des faits qui se sont dérou-
lés, je puis affirmer et prouver que l'incendie

de Smyrne ne pourrait être attribuable à aucun des deux cas.

Les forces Kémalistes sont entrées à Smyrne 24 heures après l'évacuation de la ville par les troupes grecques, et ont occupé la ville sans le moindre incident, deux jours après l'occupation les autorités turques ont affiché des proclamations exprimant leurs sentiments pacifiques, conseillant au peuple de vaquer à ses affaires.

L'incendie ayant éclaté cinq jours après l'occupation, ou trois jours après la proclamation, comment peut-on attribuer ce grand sinistre à un état de guerre ou à une émeute ?

Il est question de savoir si on peut attribuer à un accident ou coïncidence un incendie si intense qui a pu ravager toute une ville ; ma franchise et ma loyauté m'obligent à révéler toute la vérité, l'incendie de Smyrne est l'œuvre d'une bande noire qui a voulu détruire l'abri des éléments étrangers que les Turcs projetaient de chasser, voilà la pure vérité de ce grand événement sans précédent dans l'histoire.

En quoi les pauvres assurés qui ont vu de leur propres yeux l'enneantissement de leur maisons, boutiques et biens sont-ils fautifs ?

Si ces mêmes malfaiteurs incendiaient une autre ville Angora, par exemple, où il n'était pas question d'évacuation ni de réoccupation,

les compagnies d'assurances auraient-elles pu s'esquiver sous l'abri de ces deux clauses pour ne pas tenir leurs engagements ? certainement non.

De ce qui précède, il ressort que la justice n'est qu'un simple mot dans ce monde civilisé ou une foule d'injustices ce commettent constamment.

Une fois encore la justice a été pendue devant le palais du tribunal de commerce d'un pays des plus civilisés Pauvre civilisation !...

Le Caire, le 12 Janvier 1925

Ներկայիս Գանիրե գնուող Իզմիրի վաճառականներին մեկը մեկ ղրկած է հետեւեալ նամակը զոր կը հրատարակենք սուրեւ իբրեւ կարեւոր փաստաթուղթ մը :

Journal du Caire

Տէր Խմբագիր ,

Ամէն մարդ կը յիշէ մեծ աղէտը որ հաղորւորը ընտանիքներու կրթմամբն պատճառ եղաւ , որոնք կ'ապաստէին անկողմնակալ վճիռով մը ճանաչուած իրենց իրաւունքներուն ապահովութեան ընկերութիւններու կողմէ :

Դժբաղդտաբար այս առթիւ Լոնտոնէն ստացուած վերջին լուրերը շատ յուսահատական են , հան քամբը de commerceի գոտարանէն արձակուած վճիռի մը հետեւանքով , որով ընդունուած էր

ապահովագրական ընկերութիւններու տեսակէտնե-
րը, որ կը պնդէին թէ այս աղէտը հետեւանք է
պատերազմական վիճակի մը որով ըստ ապահո-
վագրական բօլիսներու մէկ օրէնքին իրենք զերծ
կը մնան ապահովալիքը վճարելու պարտաւորու-
թեանէն:

Իրաւ է որ ապահովագրականները չեն կրնար ու-
րանալ իրենց բօլիսին մէջ գոյութիւն ունեցող
հետեւեալ երկու յօդուածները:

1.- Պատերազմական վիճակի մը հետեւանքով
պատահելիք կրակի մը պարագային:

2.- Emeuteի մը, այսինքն ժողովրդական յե-
ղափոխութեան մը առթիւ որ պատճառ դարձած է
կրակին:

Այս երկու պարագաներուն, ընկերութիւնները
ինքզինքնին զերծ կը նկատեն իրենց պարտաւո-
րութիւններէն:

Հիմա պէտք է գիտնանք թէ Իզմիրի կրակը
այս երկու պարագաներուն մէկուն վերագրելի՞ է:

1.- Կրակ, պատերազմի հետեւանքով ըսել կը
հասկնանք, այն որ պատահած է քաղաքի մը մէջ
մղուած կռիւի մը միջոցին:

2.- Կրակ, ժողովրդական յեղափոխութեան մը
հետեւանքով ըսել կը հասկնանք քաղաքի մը մէջ

պատահած պայքար մը տարբեր համայնքներու մէջ,
կամ ժողովրդային յեղափոխութիւն մը արդ կա-
ռավարութեան դէմ, որմէ կրակ առաջ եկած է:

Դէպքերու միջոցին իրիւս հանգանակող տկա-
նատես վկայ մը կրնամ յայտարարել և տարցու-
ցանել որ Իզմիրի կրակը այս երկու պարագանե-
րէն և ոչ մէկուն կարելի է վերագրել:

Բէմալական ուժերը Իզմիր մասն Յունական
ուժերու կողմէ քաղաքը պարպուելէն 24 ժամ
վերջը որոնք քաղաքը գրաւեցին առանց որեւիցէ
դէպքի մը և երկու օր վերջը թուրք իշխանու-
թիւնները յայտարարութիւն մը հանեցին, ծանու-
ցանելով իրենց խաղաղասէր զգացումները և յանձ-
նարարելով ժողովուրդին զբաղիլ իրենց գործերով:

Կրակը պատահած ըլլալով թուրքերու Իզմիրը
աիրելէն 5 օր և վերոյիշեալ յայտարարութենէն 3
օր վերջը, ինչպէ՞ս կարելի է վերագրել այս խո-
շոր աղէտը պատերազմական վիճակի մը կամ ժո-
ղովուրդային յեղափոխութեան մը:

Խնդիր է գիտնալ որ կարելի՞ է վերագրել
այսպիսի խոշոր կրակ մը պարզ արկածի մը կամ
դիպուածի մը որ ամբողջ քաղաք մը կործանեց:
Իմ անկեղծութիւնս և ուղղամտութիւնս զիս կը
հարկադրեն պարզել ճշմարտութիւնը. Իզմիրի կը-
րակը գործն է սեւ խումբի մը որ ուզեց տւրըշ-
տել պատապարտել այն օտար համայնքներուն՝ ո-

րոնց համար թուրքերը ծրագրած էին հեռացնել Իզմիրէն . ահաւասիկ բուն ճշմարտութիւնը խոշոր դէպքի մը :

Ուրեմն ինչո՞վ են յանցաւոր խեղճ ապահովագրեալները , որոնք իրենց աչքերովը տեսնն իրենց տան , խանութներուն և ինչքերուն փճացումը :

Եթէ երբեք այս չարաբերքները կրակի տային ուրիշ քաղաք մը , զոր օրինակ Մակօրան , ուր ոչ թշնամի ուժերու քաջուկուն , և ոչ ալ նոր ուժերու կողմէ քաղաքը գրաւուելու խնդիր կար , ապահովագրական ընկերութիւնները պիտի կըրնային ապաստանիլ այդ երկու յօդուածներու ուժին տակ , որպէսզի չպահէին իրենց պարտաւորութիւնները . անշուշտ ոչ :

Այս բոլոր անցքերու մէջէն , կը տեսնուի կոր թէ արդարութիւնը լոկ բաւ մը է այս քաղաքակրթեալ աշխարհիս մէջ , ուր շարունակ տեղի կ'ունենան այնչափ անիրաւութիւններ :

Անգամ մը եւս արդարութիւնը կախաղան ելած է աշխարհիս ամենէն քաղաքակրթեալ ազգի մը դատարանին առջեւ .

Խեղճ քաղաքակրթութիւն :

1923 Ապրիլին , Արտահանի Երեսփոխան Խալիս փաշա շատ բուռն ճառ մը խօսած էր Հայոց դէմ , Մակօրայի ժողովին մէջ : Սոյն փաշային ուղղուած բաց նամակ մը գրեցի և գրկեցի Պոլսոյ հաս Իզմիր , Վազըք և Ազեալ թերթերուն . այս թերթերէն և ոչ մէկը հրատարակեց նամակս , ինչպէս որ կ'սպասէի . որովհետեւ այդ թերթերուն մէջ ուղիղ խօսքերը տեղ չունին : Իր կարեւորութեան պատճառաւ ստորեւ կ'արտասուեմ այս նամակին պատճէնը թարգմանաբար :

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ

Արտահանի Երեսփոխան Խալիս փաշային

Մակօրայի ձեր երեսփոխանական ժողովին մէջ Հայոց նկատմամբ ձեր խօսած ճառը թերթերու մէջ կորագացի , ուր Հայոց Թուրքերու դէմ գործած խժեթութիւնները յայնօրէն նկարագրուէ ետք Արաքս գետը պահ մը ջարդուած թուրքերու դիակներով լեցուած ըլլալը ձեր աչքերովը տեսած ըլլալնիդ պատմուէ ետքը , թրքութեան հրեք այս վայրագութեանց չկարենալ հանդուրժելը և Հայոց դէմ բոլոր Թուրքիոյ մէջ եղած հալածանքները Թուրքերու կողմէ իբր փոխադարձութիւն տեղի ունեցած ըլլալը յիշելով , Հայոց ամէն կերպով այս բաներուն արժանի ըլլալը աւելցուցած

էիք և անէծքներ կարգացած էիք Հայոց հասցէին :
 Փաշա , ձեր Հայոց վերադարձած ոչ ոք ոճիրներու
 լուրերը ձեզի շատ չտախազանցուած կերպով հասած
 ըլլալը սպացուցանել տառջ հարցում մը ունիմ
 ձեզի , դուք որ զինուորական մը էիք պատերազմի
 չըջանին մինչև որ Արաքս գետի եզերքը հասաք ,
 չըջագոյացած էիք ամբողջ Անատոլիը , ուր նսեւ ձեր
 տէքերովը տեսաք տեղ տեղ նոր բարձրացած բըլ-
 րակներ Հայ սակորներով : Ասանք կազմակերպուած
 թուրք չէթէներու կողմէ սպաննուած մէկ միլիոն
 հայաթեան սակորներն էին : Երբոր տեսաք այս ու-
 մէնը միևնանջ անէծքները ուղղեցիք այն ջարդա-
 րարներուն դէմ որոնք ոչ ոք վայրագ ոճիրներով
 թրքական պատմութիւնը արատաւորած էին . տակէ
 զատ եթէ իրաւ քանի մը դէպքեր պատահած են
 Արաքսի եզերքը և զանուած են հայեր որոնք փա-
 ճած են իրենց մէկ միլիոն զոհերուն վրէժը լուծե-
 լու , և քանի մը ոճիրներ գործած , արդեօք խըղ-
 ճահարութիւնը ունեցած էք համեմատութեան զնե-
 լու այն տհուլի սպաննութիւններուն հետ որոնց հե-
 ղինակները դուք ալ գիտէք թէ որոնք են . ուստի
 ես կը կարծեմ թէ ձեր երեւոյթանի պարտաւո-
 րութիւնը խաղաղութիւն քարոզել է և ոչ թէ
 նոր նոր գրգռութիւններ սերմանել :

Գոհիրէ , 29 Ապրիլ 1923 .

« Մուխամէնէթ » թրքերէն թերթը որ ինք-
 զինքին թուրք զեապանտատն օրկանի հովերն ալ
 տուած է , 30 Սեպ . 1927 թուոյն մէջ Զակաղիկի
 հայոց , Զօրաւար Անդրանիկի մահուան առթիւ ,
 կազմակերպուած Սգահանդէսը պախարակելով
 ծանր տկնարկութիւններ ըրած էր Զօրաւարին
 դէմ իբրեւ յելուզակ մը ներկայացնելով և թրքու-
 թեան պատուհասը կոչած էր զայն . չը մանաւորով
 իր մեղադրանքի բաժինը Զակաղիկի կառավարչին
 և ուրիշ պաշտօնական անձնաւորութեանց որոնք
 ներկայ գտնուած էին թուրքիոյ մէջ իբրեւ աւա-
 ղակ անլուր չարիքներ գործող տապաւանիչի մը
 Սգահանդէսին :

Այս առթիւ բաց նամակ մը գրեցի « Մուխա-
 մէնէթ » ի խմբագրութեան հասցէին զորս ընդդի-
 մադիր « Մուսաւլաթ » թերթը հրատարակեց :
 Թարգմանաբար կ'արտասպեմ հոս « Մուսաւլաթ » ի
 իր կողմէն ըրած յաւելումով միտախն :

ԱՆԱՄՈԹՆԵՐՆ ԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԾԱՌԱՆԵՐՆ ԵՆ

« Մուխամէնէթ » ի 30 Սեպտ . 1927 թուոյն մէջ
 մէկ սգահանդէս մը վերնագրով յօդուած մը կար-
 դացինք , ոչ ոք յօդուածով Մուխամէնէթի խմբագ-
 րութիւնը Զակաղիկի հայոց Զօրաւար Անդրանիկի
 մահուան առթիւ կազմակերպած սգահանդէսը նը-

կարագրելով անլուր սամբատանութիւններ կ'ընէր զօրավարին հասցէին և զայն անպատեհ կը դանտր իր յեղաշարժութիւններով թրքութեան պատուհաս եղող տաղտոյի մը սգահանդէսին Զակաղիկի պաշտօնակոն անձնաւորութեանց հերկայ դանուիրը . և տախկայ թրքօ-եգիպտական յարարերութեանց սուսակէտէն ցաւալի կը դանտր :

Մենք կը կարծէինք որ ամբողջ պատերազմի և անկէ ետքը անցնող տասնեակ մը տարիներու ընթացքին ձեր յօդուածին մէջ Անդերսնիկի վերագրուած խժոժութիւններով մէկ ու կէս միլիոն հայութեան գլուխը ուտող , պղտիկիկըը եփրատ դետը նետելով մեծերն ալ Տէր Զօրի անապատնէ . լուսն մէջ ջարդել տաւոզները գոնէ լուսն պիտի գիտնային :

Այս վայրագութիւնները անանող և հայութեան տրամադր չորցնելու թրքական ծրագիրները նշմարող Անդերսնիկ ապստամբ մըն է թրքական այգ խժոժութիւնները չկրնալ հանդուրժելուն համար և երբեք ձեր յետին մտքերով իրեն վերագրած ոճիրներուն հեղինակը չէ եղած , ինքը միտայ իրեն յատուկ քաջութիւնով որ պատմութիւնը գեռ տրձանագրած չէ օրինակը , 300000 հայութեան կեանքը փրկած է քնել տանելով զանանք կովկասեան սահմաններէն անդին : Դուք ալ գիտէք թէ առանց Անդերսնիկի այն 300000 հայութեան ոսկորներով

լու մ'ալ Հայաստանի գաշտերուն մէջ պիտի բարձրանար , որուն չյաջողելուն համար կ'երեւայ թէ ցաւ մը ունիք ձեր սրտին մէջ : Երանի թէ քիչ մը տաթի խածութիւն ունենայիք :

Պարսպ սեղը մի հագնիք վարկարկել մարդ մը որ ոչ թէ մեր տղային ալ ընդհանուր պատմութեան մէջ իր գիրքը և համարուը չլնած է , համարաւ որուն գեռ ձեր մեծ հերոսը ախրացած չէ , որովհետեւ Անդերսնիկ ապստամբ մըն է և դրօշակ պարզած է թուրքիայ մէջ գործուած չարիքներուն և անիրաւութեանց դէմ իբր բողոք , մինչդեռ ձեր հերոսին պարզած դրօշակը այլ անիրաւութիւնները յաւերժացնելու համար են . ուրիմն սեղն է միշտ Արապ բանաստեղծին սա խօսքը «խախտաւ է շէնքը և փլուելու դատապարտուած երբոր տախկայ հիմէն խորդախտուած է» :

Զեզի այս սողերը մէկ թուրք բարեկամի խնդրանքին վրայ գրեցի , այլ բարեկամս ալ ձեր այգ տողերը կարդալով ինծի չտի ցաւած էր , ահաւասիկ բուն և մեր բարեկամ թուրքը որոնք ուշ թէ կանուխ թուրքիայ իրական ժառանգորդները պիտի ըլլան :

Դալով ձեր այն ցաւին թէ ինչո՞ւ այլ սգահանդէսին մասնակցած են Արապ պաշտօնական անձնաւորութիւններ , պէտք է գոհ ըլլաք որ քաջաբոկրութեան ճամբուն մէջ մանող Արապ ժո-

ղտվուրդը և անոր վարիչները երբոր գիտեն թէ թուրքիոյ մէջ տեղի ունեցած ոճիրներուն և խրժ-դժուրթեանց հեղինակները ձեզի պէս մարդեր են , կրկին ձայն չեն հաներ ձեր իրենց երկրին մէջ նըստելուն , ասոր ալ հազար փառք տուէք :

3 Հոկտ . 1927 ,

ՅԱՒԵԼՈՒԱՅ ՄՈՒՍԱՎԱԹԻ

Մեր Հոյ հայրենակիցներուն խորհրդածութիւնները անիրաւ չենք զաներ անոր համար է որ մեր մտերիմ Տօնիկեան Էփ . ի պաշտպանողականը հրատարակեցինք : Ամէն ազգ իր մեծ անձնաւորութիւնները իր իսկ հատկցած ձեւով փառաբանելու և զընահատելու մէջ ազատ է կը խորհինք : Հայոց հետ պատերազմական վիճակի մէջ չենք , այս հանդէսին մէջ թուրքերուն դէմ բառ մը անգամ չէ խօսուած ուրիմն ի՞նչ պէտք կար որ «Մուխամէնէթ» անոգւտ տեղը նախատինքներ և ոտնձգութիւններ ընէր , մինչև և երբ այս ոգին պիտի շարունակուի , եթէ մեռելներուն հանդէպ յորդանք անգամ չի մնաց զանէ անոնց մասին լռութիւն պահել՝ քաղաքակիրթ մարդկութեան աւաջին պարտականութիւնն է :

Պատերազմի Ժամանակուան թշնամութիւնները խաղաղութեան միջոցին ալ հետապնդել՝ քով քո-

վի տպրելու զստապարտուած երկու դրացի ազգելու մէջ թշնամութիւն և քէն սերմանել ըսել է և այս բանին հեղինակները անիծուած են թէ մարդոց թէ Աստուծոյ կողմէն , հաեւաբար Մուխամէնէթ ոչ այդ նախատինքները տեղացնել պէտք էր և ոչ ալ այդ դառն խօսքերը լսելու էր : Պատիւն է թող քաջէ : Աստուած զինքը եթէ հնար է թող ուղղէ . ամէն :

«Արեւ» տրոտապելով այս յաւելուածը իր կողմէն դրած է «Անդրանիկ և Թուրքերը» վերնագրով :

«Տեղւոյս Մուխամէնէթ թրքերէն թերթին զօրավար Անդրանիկի մասին հրատարակած նախատական յօդուածին խմբագրականով մը պատասխանած էինք , այդ տաթիւ ընդդիմադիր «ՄուսաՎաթ» թրքերէն թերթը հրատարակած է մեր հայրենակից Պ . Տիգրան Տօնիկեանի խիստ մէկ բազում և անոր ներքեւ իր կողմէ տեւլուցած է վերի խօսքերը» :

Գահիրէ , 3 Նոյ . 1927

Ի սեռ այն ցաւալի պայքարին որ բացուած է Դաւեանկցութեան կողմէ հանդէպ Ազգ. Վարչութեանց, հետեւեալ երկու յօդուածները գրած եմ, որ հրատարակուած է «Արեւ»-ին մէջ առաջինը 16 Դեկտ. 1927, երկրորդը 19 Մարտ 1928-ի քիւնէրու մէջ:

ԱԼ ՀԵՐԻՔ Է

Սիրտս կը ճմրտէի և կ'ուզեմ, եթէ ոչ ուրանալ զոնէ մոռնալու համար հայութիւնս, հեռանկարը փոխելի որպէսզի չտեսնեմ այն ցաւալի պայքարը որ այս միջոցիս բացուած է ազգին մէջ, ամօթը, ազգային արժանապատուութիւնը մէկդի դրուած, անձնական կերքն ու տանըութիւնն է որ հրապարակ իջած են և իրականութեան մէջ հիմ չունեցող խնդիրներ կը քաշքշուին՝ պարզապէս հայհոյելու համար:

Եթէ այս պայքարին հերոսները հայեր են և սրտերնին ցաւած է ի սեռ այն անաւոր ազգանկրու մէջէն դուրս եկող և հազիւ ոտքի վրայ մնալու կարող ազգին, ոճիր մըն է որ կը գործեն անոր վերականգնումը խանգարել ուղեկով. ի՞նչ է եղածը, ի՞նչ կ'ուզեն անոնք:

Դաշնակցութիւնը հաշիւ կը պահանջէ Ազգ. Առաջնորդարանին, հոն ամէն հաշիւ խորագրուած է, զեղծում և զողութիւն ձեռք ձեռքի տուած ազ-

գային ամէն հարստութիւն չքոցնել կ'սպառնան: Դող է Առաջնորդ Սրբազանը, կողոպտիչներ են հոն նստող վարչութիւնները, տնա խոշոր գիծերը և՛ զոն ամբաստանութիւններուն և տախտակ գրեթէ ամէն տեղ ուր ազգային առաջնորդարան մը կայ իր յարակից հաստատութիւններով և որոնք ոչ-դաշնակցական տարրերէ կը կառավարուին: Աթէնքէն և Կիպրոսէն վերջ պէտք է մտքորոգործել եզրապատի ազգային գործերը և անպայման իրենց յանձնել ամէն ինչ որպէսզի լուաղոյնս ??? մատակարարուին:

Մարդ չկրնար փխտել նոյնիակ ամենայեանին անհատին իրաւունքը, ազգային գործերով հետաքրքրուելու և հաշիւ պահանջելու՝ քանի որ ազգին մաս կը կազմէ, հետեւաբար ոչինչ կայ մեղադրելի Դաշնակցութեան ընթացքին մէջ այդ անտակէտէն. պայմանաւ որ անիկայ ազգային գործերը ուղղամտօրէն մատակարարելու անկեղծ նախանձախնդրութենէ մը ծնունդ տուած ըլլար. բայց երբ քանիցս անանուցաւ որ հակառակ պաշտօնական մարմիններու կողմէ արուած լիւալի բացտարութիւններուն՝ անոնք չլսելու կը զարնեն և կը շարունակեն նոյն յանկուգը, այն տան պէտք է ազգովին համագործի որ յետին մաքերու կը ծառայեն և հետեւաբար անողուտ է անանցմով զբաղուելը և իմ համեստ կարծիքովս պէտք է անպատու-

խանի ձգել անոնց վրիլուները :

Դառնալով խնդրին միւս կողմին կը մղուիմ հարցնել թէ Դաշնակցութիւնը որ իբրեւ մէկ մասնիկը ազգին հաշիւ կը պահանջէ ազգ. մարմիններէն , որպէսզի կը մտածէ՞ և զգացած է պէտքը թէ ինքն ալ պարտաւոր է հաշիւը ներկայացնելու այն միւլիոններուն զոր ազգը իրեն տուաւ իր 30 տարուան այսպէս կոչուած դործունէութեան միջոցին . աւելը չէ հոս քննելու թէ ինչ չափով ազգային ազգային պատճառներէն մէկը եղած է այդ գործունէութիւնը . բայց իրենք պարտաւոր էին իրենց հաւտքած գումարներուն հաշիւը ազգին ներկայացնելու , աշխարհի ամէն երկիրներու մէջ օրէնք է ամենայնայնայն սնանկէն իսկ հաշիւ պահանջել գանձած դրամներուն համար :

Իբրեւ ազգային խնդիրներու սրտցաւ հետեւող մը գտնէ եւ չեմ յիշեր Դաշնակցութեան կողմէ այդ կարգի համարադրութիւն մը . բայց հակառակէն շատ բան տեսայ : Ինքզինքը ազգային դատին նուիրող և բողբին մէկ չար խաղովը Հայաստանի կառավարութիւնը իր ձեռքը առած այդ կուսակցութիւնը երբ իր շատ «հեռատես և շրջահայեաց» քաղաքականութեան երեսէն երկիրը մատնեց ազէտներու , ինքզինքին ներեց պետական գանձը և նոյնիսկ բամպակի պատրաստ հովերը միասին առնել և Բարիկ ապստամբիլ . որո՞ւ տուին

այդ դրամները , ի՞նչ եղաւ ծախուած բամպակներուն փոխարփէքը , մարդ ոչինչ գիտէ . որովհետեւ ոչ մէկուն հաշիւ ներկայացուցին , չտեսնելու տալով , և այդ դրամներով սփռել չփութալով տուայտուները Թուրքիայէն վատրուող երեք հարիւր հազար հայութեան , որոնք իր անխորհուրդ գործունէութեան զոհերն էին : Չենք ուզեր աւելի խոսքերը երթալ այս ցաւոտ խնդրին և արձականքը ըլլալ ուրիշ շատ մը զրոյցներու . բայց այն պարագան միայն որ կուսակցութիւնը սեփականացուց պետութեան դրամները երբ անդին ամբողջ հայութիւնը իր հոգեվարքը կ'ապրէր ու ոչ մէկ հաշիւ տուաւ վերջէն կը բաւէ որպէսզի անոր Եգիպտոսի անդամները լուել գիտնան և այս դժբաղդ ազգին ճակտաւորին հետ չխաղան :

15 Դեկտ. 1927, Գահիրէ :

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ Պ. ԲԱՐԹՈՂԵԱՆԻՆ

Անուղղակի կերպով լսեցի որ վշտացած էք վերջերս Արեւի մէջ հրատարակուած յօդուածես . չեմ գիտեր թէ սոյն գրութեանս ո՞ր պարբերութեանէն ձեր անձին զէմ վերագրուեցին հանած էք , որովհետեւ եւ երբեք սխրած չեմ լրագրական էջերու մէջ անձերով զբաղուիլ , և եթէ տալիկ շատ հարկեցու-

ջրատելու և անոր ծրագիրները ջուրը ձգելու համար :

Դ. — Աւելի վերջը կաղմուեցաւ Հայաստանի վարչութիւնը որ պահ մը իրենց ձեռքը անցաւ : Կը խոստովանիմ որ չունիմ այն ապագափէ սկսար որ պէտք է , գիտադրուելու համար այն ցաւը որ ինձ կը պատճառէ սոյն շրջանի գործունէութիւնը : Դեռ պատմութիւնը արձանագրած չէ այնչափ արեւմտի և այն աստիճան անհեռատես քաղաքականութիւն զոր վարեցին քանի մը տարի տեւող իրենց մենատիրութեան օրերուն : Այսօր ամէն մարդ գիտէ թէ ուր յանգեցան անոնք և ի լրումն չարեաց այսօր նոյն մարդերն են որ կը յաւակնին ազգին գործերը իրենց ձեռքին մէջ տանել և ըստ կամս վարել c'est le comble :

Պիտի փափաքէի գտնել մէկը որ եթէ չկարենար իմ ամբողջ տեսութիւններս ջրել՝ դէթ մէջտեղ դնէր մէկ գործը գաշակեցութեան որմէ ազգը օգուտ մը քաղած ըլլար : Եթէ այդ դերը դուք կրնաք ստանձնել՝ այն տառն ևս առաջինը պիտի ըլլամ ձեր ճակատը համբուրողներուն :

Ամէն պարագայի տակ ևս անայլոյ կը մնամ այն համոզումիս մէջ թէ Թուրքիոյ հողերուն վերայ պիտի կարենայինք չլինել մեր ազգային տունը հակառակ պետութիւններու խոստմնադրանքութեանց և մեր դատը լքած ըլլալուն՝ եթէ մենք գիտնու-

յինք միտքանիլ և մէկզմէկ խաչածեալ և ուժերը ջրատող ձախող գործունէութիւն մը չունենայինք :

Սիրելի Պ. Բարթողեան ևս պահ մը մէկ կողմ դնեմ իմ կազմած շատ աննպաստ գաղափարներս և ձեզ հետ միտքին հաւատամ որ այդ կուտակեցութիւնը էր և կը մնայ իր այն ուղիղ դժին վրայ՝ ուր իր ամբողջ մատակերումը ազգային դատը վարել եղած է , և չըլլամ այն ծայրայեղներէն որոնք յետին մաքերու վերադրած են անոր գործունէութիւնը , բայց երբոր արեւի պէս պայծառ է թէ այդ գործունէութիւնը և ոչ մէկ դժի վրայ նպաստաւոր արդիւնք մը տուած չէ և կատարեալ ֆիտագօ մը եղած է , պէտք չէ՞ որ դադրին այս խեղճ ազգին գործերը խառնշտկելէ , ազգ մը որ անգունդին տեմին վրայ կը գտնուի և ամենադժգին անխոհմութիւն մը բաւական պիտի ըլլայ զայն յատկը գլատրելու համար . ուստի ևս կը կարծեմ թէ ժամանակը այնչափ ալ ուշ չէ և կարելիութիւնը կայ կացութիւնը փրկելու , ձեզ պէս բաշխմաց մարդեր որոնք իրենց շարքերուն մէջ կը գտնուին կամ համակիր են , նախախնամական դեր մը կրնան կատարել իրենց խորհուրդներով , աշունց ազգակործան ուղղութիւնը փոխել տալու համար . ահա ինչ որ կ'սպասեմ ձեզմէ , այն տառն երկրորդ անգամ ըլլալով պիտի գտնուի ձեր ճակատը համբուրելու :

15 Մարտ 1928 , Գահիրէ :

Հետեւեալ գրութիւնս, արգիւնք շատ յուզում-
նալից ժամերու, չկրցայ զանց քնել կցել այս հա-
սարիս, որ բերելս շատ փշերու հանելի պիտի ըլ-
լայ իր փշ մը originale բովանդակութեան համար
հրատարակուած Արեւիկի «Երկունք» շաբաթաթերթի
9 Նոյ. 1929 թուով:

ԱՀԱԳՆԱԴՂՈՐԻ ՄՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Երկրորդ մը չեմ որ աշխարհիս ստեղծման
վրայ գրեմ, ոչ իսկ մարդկային ծագման թուա-
կանը սրտնելու միտք ունիմ, միայն մէկ բան ա-
ղէկ գիտեմ, և տալիս ինձ սորվեցուց պատմու-
թիւնը, թէ մարդ էակը աշխարհ եկած օրէն կը
տառապի անիրաւութեան, անարդարութեան և
անխղճութեան երեսէն. չէ կարելի ցոյց տալ մարդ
մը սրտն կեանքին մեծագոյն մասը տառապանք
եղած չըլլայ գրեթէ նոյն պատճառներով:

Հակառակ հակայտկան ջանքերու մարդկու-
թիւնը իր նախապատմական վայրենութենէն դուրս
քաշելու համար, այսօր քսաներորդ դարու սեմին
վրայ կը գտնուի ան աւելի վայրագ, աւելի դա-
ղան քան այն թուականներուն ուր մարդը կը դա-
նազանուէր գիշտալի կենդանիէ մը իր կերպարան-
քով միայն և տալիս ամէն երկրամասի, ամէն
աղղի մէջ:

Դպրոցներ, մարդը քաղաքակրթելու հոյա-

կապ ջանքեր ապարդիւն մնացած են: Դանուեցան
աղղեր որոնք դարերէ ի վեր ուսմունքի և գիտու-
թեանց խորերը մխրճուած ինքնախաբէութիւնը
ունեցած են կարծելով թէ քաղաքակրթութեան
զէնիթը հասած են. բայց աւանդ վերջին տարիներ
ու անցքերու մէջէն դիտուեցաւ որ տառնք դուա
իթօրիք հաւակնութիւններ էին: Զեզ օրինակ հա-
մաշխարհային պատերազմը, երբ մարդկութիւնը
սետաւ թէ քսաներորդ դարու քաղաքակրթու-
թեան ջանակիւնները գերազանցեցին իրենց սխա-
ղօրծութիւններով միջնադարեան վայրենիւնը:

* * *

Աստուածաբաններ և քարոզիչներ ըսին մարդ-
կութեան թէ վերը Աստուած մը կայ որ իրաւունքն
ու արդարութիւնը ինքն իսկ է, և երբեք չի նե-
րեր իր պատկերին վրայ ստեղծած մարդկութիւնը
չեղի իր զծած ճամբայէն. միամիտ մարդկութիւ-
նը հաւատաց և ջերմեւորեց օրէն ծնադրեց և եր-
կարպեց Աստուծոյ այդ վարդապետութեանց առ-
ջեւ և միլիոնաւոր մոմեր վառեց միլիոնաւոր տա-
րիներէ ի վեր, բայց տալիս բաւական չեղաւ կո-
սեցնելու մարդկութիւնը որ խորարջաւ կը վազէր
անբարոյութեան և ազգայնութեան ճամբէն:

Ո՞ր էր Աստուած, որուն համար ըսին թէ չի
ներեր ճարտարծութիւնը և ուրիշին իրաւունքը

թալլելու, կողոպտելու ունակութիւնը, և թէ ուշ թէ կանուխ կը քաշէ անոնց հեղինակները գերագոյն ատեանին առջեւ անոնց արժանի պատիժները անօրինակութեամբ:

Ո՛ւր էր այն Աստուածը որուն համար ըսեր էին թէ ինքը ամէն ուր է և թէ ամէն չարութիւն չլրիպիր աչքէն:

Ո՛ւր էր այն Աստուածը, երբոր յայտնի կերպով տեսնուեցաւ թէ չարագործները և սճրագործները աւելի քաջակերանք քան պարսուսանք կը դանաոյն իրենց արարքներուն մէջ:

Վերջապէս ո՛ւր էր այն Աստուածը երբոր թուրքերը սադայէլական ծրագիրը կը գործադրէին երկու միլիոն Հայ և Յոյն ջարդերով, և տալիս ամենաճիշտապէս մէթոսներով:

Իբրեւ խաբուած մարդկութեան ներկայացուցիչ և զոհ մը ամենատար անիրաւութեանց, երբոր կ'ըզում թէ հեռու չեն այն օրերը, որոնցմէ միայն մէջ բողբոջ պիտի ունենամ չուելու այս նեխուած, ապականուած աշխարհէն, պիտի ներեսսով Աստուած, որ քեզ պիտի ներկայանամ, և հոս վարը միլիոնաւոր ստորիններէ իվեր խաբուած մարդկութեան համբերութիւնը խզելով քեզմէ հաշիւ պիտի պահանջեմ, և պիտի հարցնեմ թէ, երբոր դուն բարին, արդարն և իրաւունքն էիր ինչո՞ւ մարդը ստեղծեցիր քու պատկերիդ վրայ, որ չա-

րութեան, վատութեան և խաբէութեան տիպարը եղաւ:

Պիտի հարցնեմ նաեւ թէ երբոր քու սուրբ ետններդ մեզի հաւատացուցեր էին թէ դուն կարող ես յաղթական հրամանով մը ամէն բան բարեշնչել՝ ինչո՞ւ լուս մնացիր երբոր տեսար թէ հոս վարը քու ստեղծած աշխարհիդ մէջ մարդկութիւնը մէկդմէկ կը բզբռէր միլիոնաւոր ստորիններուն թաղքին: Պիտի թուեմ նաեւ տն բոլոր սիրտագործութիւնները որոնց տկանաստեւ եղաւ խեղճ մարդկութիւնը սա վերջին տարիներու մէջ:

Եւ վերջապէս պիտի հարցնեմ թէ դու ամենուկարողդ ինչո՞ւ ջանք մը իսկ չբիր տղատելու համար գոնէ մարդկութեան այն մասը, որոնք քեզի հաւատացած, և քու վարդապետութիւններուդ փութած ըլլալուն համար մարթոսուցան:

Դժուար չէ այժմէն դուշակել քու ինքնարդարացումներդ, որոնցմով սակայն չէ կարելի չքմեղացնել այն ահաւոր յանցադարձութիւնը որ մարտիրոս մարդկութիւնը քու ճակարկ փակցուցած է. և ես իբրեւ զոհ մը երկրիս վրայ տիրապետող անարդարութեանց դիմացդ պիտի ցցւեմ և պահամ երեսիդ դուն չարեւու միայն Աստուածը եղաւ, և այն ասեմ մարդկութեան պիտի հաշիւեմ քու տհաճագործ անանկութիւնդ, բարութեան, արդարութեան տիպար Աստուածութենէդ:

Աթէնք, 13 Սեպտ. 1922

թալլելու, կողոպտելու ունակութիւնը, և թէ ուշ թէ կանուխ կը քաշէ անոնց հեղինակները գերագոյն ատենանին առջեւ անոնց արժանի պատիժները անօրինակու համար:

Ո՞ւր էր այն Աստուածը որուն համար ըսեր էին թէ ինքը ամէն ուր է և թէ ամէն չարութիւն չվրիպիր տէքէն:

Ո՞ւր էր այն Աստուածը, երբոր յայտնի կերպով տեսնուեցաւ թէ չարագործները և սճրագործները աւելի քաջալերանք քան պարասուանք կը գանալին իրենց արարքներուն մէջ:

Վերջապէս ո՞ւր էր այն Աստուածը երբոր թուրքերը սադայէլական ծրագիրը կը գործադրէին երկու միլիոն Հայ և Յոյն ջարդերով, և տաիկա ամենաճիւղային մէթոմներով:

Իբրեւ խորուած մարդկութեան ներկայացուցիչ և զոհ մը ամենատար անիրաւութեանց, երբոր կ'զգամ թէ հեռու չեն այն օրերը, որոնցմէ միտն մէջ բողբոլ պիտի ունենամ չուելու այս նեխուած, տապահոնուած աշխարհէն, պիտի ներես ու Աստուած, որ քեզ պիտի ներկայանամ, և հոս վարը միլիոնաւոր տարիներէ իվեր խաբուած մարդկութեան համբերութիւնը խզելով քեզմէ հաշիւ պիտի պահանջի, և պիտի հարցնեմ թէ, երբոր դուն բարին, արդարն և իրաւունքն էիր ինչո՞ւ մարդը ստեղծեցիր քու պատկերիդ վրայ, որ հա-

րութեան, վատութեան և խաբէութեան տիպարը կըլու:

Պիտի հարցնեմ նաեւ թէ երբոր քու առաքելութեանդ մեզի հաւատացուցեր էին թէ դուն կուրող ես բոլորական հրամանով մը ամէն բան բարեշրջել՝ ինչո՞ւ լուս մնացիր երբոր տեսար թէ հոս վարը քու ստեղծած աշխարհիդ մէջ մարդկութիւնը մէկզմէկ կը բզբաւէր միլիոնաւոր տարիներու ընթացքին: Պիտի թուեմ նաեւ այն բոլոր սխրագործութիւնները որոնց տկանատես եղաւ խեղճ մարդկութիւնը սա վերջին տարիներու մէջ:

Եւ վերջապէս պիտի հարցնեմ թէ դու ամենուկարողդ ինչո՞ւ ջանք մը իսկ չըրիր ազատելու համար գոնէ մարդկութեան այն մասը, որոնք քեզի հաւատացած, և քու վարդապետութիւնն իրաւագ փառած ըլլալուն համար մորթոտուեցան:

Դժուար չէ այժմէն դուշակել քու ինքնարդարացումներդ, որոնցմով սակայն չէ կարելի չքմեղացնել այն ահաւոր յանցապարտութիւնը որ մարտիրոս մարդկութիւնը քու ճակատք փակցուցած է. և ես իբրեւ զոհ մը երկրի վրայ տիրապետող անարդարութեանց դիմաց պիտի ցցուիմ և պառտարդարութեան շարեւու միայն Աստուծոյ եղաւ, և երեսիդ դուն շարեւու միայն Աստուծոյ եղաւ, և այն առան մարդկութեան պիտի հաշակեմ քու տահադադարող անանկութիւնդ, բարութեան, արդարութեան տիպար Աստուածութիւնդ:

Աթէնք, 13 Սեպտ. 1922

Ծանոթ. — 1922 Սեպ. 12/ին Իգմիրի ահաւոր աղէ-
տէն երկու օր աւաջ, ընտանեօք Սպանիական Հիւ-
պատարանը տպատաննէս ետքը Պատ. հիւպատո-
սըս Տօն Ֆրանչէսքօ Կարչիտ, որ պատրաստուող ե-
ղեանը նախատեսած էր, մեզ առաջնորդեց. Ֆրէսի-
նէի Ֆրիմէ վարդարը ուր ոտք դնելնէս կէս ժամ
վերջը ծայր տուաւ, ահադին կրակին տալնթեր
պատմութեան մէջ դեռ նմանը չարձանադրուած
եղեանագործութիւնները:

Մեր շողենաւը յաջորդ օրը պիտի մեկնէր,
որով առիթը ունեցանք մեր աչքերովը գիտելու
ամբողջ 24 ժամ մեր սիրելի քաղաքին քանդուածը
լտիլզցող կրակէն և ինչ որ ամենէն ահաւորն էր
քարտին վրայ խնուող երկու հարիւր հազարէ
աւելի ժողովուրդի մը խողխողումը, և ասիկա
բոլոր քաղաքակիրթ մարդկութեան ներկայացու-
ցիչներուն աչքին տակ, որոնք իրենց 36 կտոր
մարտանաւերով մեզի հետ քով քովի կը գիտէին
հանդարտօրէն, որպէսզի տեսնուին թէ Թուրքերը
ինչպէ՞ս կը վերջացնէին իրենց եղեանագործութիւն-
ները:

Մեր շողենաւը ճամբայ չելած խոշոր թուք մը
խառնեցի ծովուն փրփուրներուն որոնք կարծես ան-
ժամանակ կերպով կտողած էին և ճիգ մը ունէին
մարտանաւերու պողպատները ծակելու, յարձակե-
լու համար հրամանատարներու երեսն ի վեր, ո-

րոնց սինիք կեցուածքը իրաւամբ ընդվզեցուցիչ
երեւցած էր:

Յաջորդ օրը կէսօրէ ետք մեր շողենաւը ճամ-
բայ ելաւ, այս անգամ մեր վերջին ականորկը Իգ-
միրի աւերակոյտին էր որ կ'ուզէինք, կրակը տ-
մէն ինչ հողակոյտի մը վերածած էր:

Ի տես այդ ահաւոր տեսարանին կորանցուցի՞
լսելքս չեմ գիտեր, անկիւն մը քաշուեցայ և ժու-
մերով որոճացի, ականթարթի մը մէջ տեսայ մարդ-
կութիւնը իր իրական գոյնին մէջ, արդարութեան
քաղաքակիրթութեան զուտ իթօրինիկ ըլլալուն հու-
մագուցայ, տեսայ ուրեմն մեր բոլոր յուսողքած
բաներուն պարտապիւծութիւնը, և նստայ գրեցի վերի
յօդուածս սրախ ցատուժը արտայայտելու համար,
որ սոսկայն աւելի բողբ մըն է, քաղաքակիրթու-
թեան պիտակին տակ ամէն օր ամէն վայրկեան ար-
դարութիւնը կախողան հանող մարդկութեան և-
ըսին նստուած:

Վ Ե Ր Զ

5653

0001527

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0001527

Uiz

In